

تعدد عوامل موجب خسارت در حقوق ایران، فقه امامیه

حجة الاسلام دکتر سید مصطفی مصطفوی

سید محمد امین زاده

انتشارات دانشگاه امام صادق (علیه السلام)
تهران: بزرگراه شهید چمران،
پل مدیریت
تلفکس: ۸۸۳۷۰۱۴۲
صندوق پستی ۱۵۹-۱۴۶۵۵
E-mail: isu.press@yahoo.com

دانشگاه امام صادق (علیه السلام)

تعدد عوامل موجب خسارت در حقوق ایران، فقه امامیه ■ تألیف: حجة الاسلام دکتر سید مصطفی مصطفوی و سید محمد امین زاده ■ ناشر: دانشگاه امام صادق (ع) ■ طراح جلد: مهدی آقاسی ■ ویراستار: محسن آقاسی ■ چاپ اول: ۱۳۹۰ ■ قیمت: ۳۵۰۰۰ ریال ■ شمارگان: ۱۵۰۰ نسخه چاپ و صحافی: زلال کوثر ■ شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۲۱۴-۰۶۴-۷

همه حقوق محفوظ و متعلق به ناشر است.

سرشناسه: سادات مصطفوی، سید مصطفی، ۱۳۵۲ -
عنوان و نام پدیدآور: تعدد عوامل موجب خسارت در حقوق ایران، فقه امامیه /
مصطفی مصطفوی، محمد امین زاده.
مشخصات نشر: تهران: دانشگاه امام صادق (ع)، ۱۳۹۰.
مشخصات ظاهری: ۱۸۲ ص.
شابک: ۳۵۰۰۰ ریال، ۷-۶۴-۰۶۴-۲۱۴-۶۰۰-۹۷۸
وضعیت فهرست نویسی: فیا
یادداشت: کتابنامه.
یادداشت: نمابه.
موضوع: خسارت (فقه)
موضوع: خسارت — قوانین و مقررات — ایران
شناسه افزوده: امین زاده، محمد، ۱۳۴۰ -
شناسه افزوده: دانشگاه امام صادق (ع)
رده بندی کنگره: ۱۳۹۰ ۷۲۷/۱۹۰/۱BP
رده بندی دیویی: ۳۹۷/۳۷۲
شماره کتابشناسی ملی: ۹۹۲۷۳۳۲

فهرست اجمالی

۱		سخن ناشر
۳		مقدمه
۵		بخش نخست: کلیات
۷		فصل اول: اصطلاحات
۲۷		فصل دوم: تعیین قلمرو بحث
۳۷		بخش دوم: تعدد عوامل در نوع واحد
۳۹		فصل سوم: اجتماع مباشرین
۶۷		فصل چهارم: اجتماع اسباب
۱۱۳		بخش سوم: تعدد عوامل نوع غیر واحد (اجتماع سبب و مباشر)
۱۱۵		فصل پنجم: بیان قاعده
۱۱۹		فصل ششم: فروض اجتماع سبب و مباشر
۱۵۹		نتیجه گیری
۱۶۳		منابع
۱۷۱		نمایه اشخاص

فهرست تفصیلی

۱	 سخن ناشر
۳	 مقدمه
۵	 بخش نخست: کلیات
۷	 فصل اول: اصطلاحات
۷	 ۱. مباشرت
۷	 ۱-۱. معنای لنوی
۷	 ۱-۲. معنای اصطلاحی
۸	 ۱-۲-۱. معنای مباشر از نظر فقهی
۸	 الف. افعال غیر تولیدیه
۹	 ب. افعال تولیدیه
۱۱	 ج. نامگذاری مباشر به علت
۱۱	 ۱-۲-۲. معنای مباشر از نظر حقوقی
۱۳	 ۲. تسبیب
۱۳	 ۲-۱. معنای لنوی
۱۳	 ۲-۲. معنای اصطلاحی
۱۶	 ۳. شرط
۱۶	 ۳-۱. تعریف شرط
۱۸	 ۳-۲. ضابطه تعیین شرط و تمایز آن از سبب
۱۹	 ۴. مطالعه کوتاه تطبیقی

د □ تعدد عوامل موجب خسارت در حقوق ایران، فقه امامیه

۲۰.....	جمع بندی.....
۲۲.....	یادداشت ها.....
۲۴.....	پی نوشت ها.....
۲۷.....	فصل دوم: تعیین قلمرو بحث.....
۲۷.....	۱. مسئولیت مدنی.....
۲۸.....	۲. مسئولیت قراردادی.....
۲۸.....	۲-۱. تعریف مسئولیت قراردادی.....
۲۹.....	۲-۲. ماهیت مسئولیت قراردادی.....
۳۱.....	۲-۳. تعدد عوامل موجب خسارت در مسئولیت قراردادی.....
۳۱.....	۳-۱. قرارداد منعقد شده، تجزیه پذیر باشد.....
۳۲.....	۳-۲. قرارداد منعقد شده تجزیه ناپذیر باشد.....
۳۴.....	جمع بندی.....
۳۵.....	پی نوشت ها.....
۳۷.....	بخش دوم: تعدد عوامل در نوع واحد.....
۳۹.....	فصل سوم: اجتماع مباشرین.....
۳۹.....	۱. تعدد عوامل انسانی بدون تقصیر زیان دیده.....
۳۹.....	۱-۱. اجتماع طولی مباشرین.....
۴۲.....	۱-۲. اجتماع عرضی مباشرین.....
۴۲.....	۱-۳. حکم اجتماع مباشرین.....
۴۴.....	۲. تعدد عوامل انسانی با تقصیر زیان دیده.....
۴۴.....	۲-۱. بررسی در فقه.....
۴۶.....	۲-۲. بررسی در حقوق.....
۵۰.....	۳. دخالت قوه قاهره در ایجاد زیان.....
۵۰.....	۳-۱. تعریف قوه قاهره.....
۵۰.....	۳-۱-۱. خارجی بودن حادثه.....
۵۱.....	۳-۱-۲. غیر قابل پیش بینی بودن حادثه.....
۵۱.....	۳-۱-۳. غیر قابل دفع بودن حادثه.....
۵۱.....	۳-۲. بررسی در فقه.....
۵۱.....	۳-۲-۱. قوه قاهره عامل منحصر ورود ضرر باشد.....
۵۳.....	۳-۲-۲. قوه قاهره یکی از عوامل ورود ضرر باشد.....
۵۴.....	۳-۳. بررسی در حقوق.....

۴. مطالعه کوتاه تطبیقی.....	۵۶
۴-۱. تعدد مباشرین.....	۵۶
۴-۲. تقصیر زیان دیده.....	۵۷
۴-۳. تأثیر قوه قاهره.....	۵۹
جمع بندی.....	۶۰
یادداشت‌ها.....	۶۲
پی‌نوشت‌ها.....	۶۵
فصل چهارم: اجتماع اسباب.....	۶۷
۱. تعدد سبب، تعدد ضرر (تعاقب اضرار).....	۶۸
۲. تعدد سبب، ضرر واحد.....	۶۹
۲-۱. اجتماع عرضی اسباب.....	۷۰
۱-۱-۱. ضابطه عرضی بودن اجتماع اسباب.....	۷۰
الف. هم‌زمانی در ایجاد عامل تلف.....	۷۰
ب. تجزیه‌ناپذیر بودن عامل ایجاد تلف.....	۷۲
۲-۱-۲. حکم اجتماع اسباب در حالت عرضی.....	۷۲
جمع بندی.....	۷۵
۲-۲. اجتماع طولی اسباب.....	۷۵
۲-۲-۱. مفهوم طولی بودن اجتماع اسباب.....	۷۵
۲-۲-۲. حکم اجتماع طولی اسباب.....	۷۶
الف. نظریه اشتراک در ضمان (برابری اسباب).....	۷۶
اول. بیان نظریه.....	۷۶
دوم. بررسی نظریه.....	۷۷
ب. نظریه سبب مقدم در تأثیر.....	۷۸
اول. بیان نظریه.....	۷۸
دوم. بررسی این نظریه.....	۷۹
ج. نظریه سبب اقوی.....	۸۱
اول. بیان نظریه.....	۸۱
دوم. بررسی نظریه.....	۸۲
د. نظریه سبب مقدم در وجود.....	۸۳
اول. بیان نظریه.....	۸۳
دوم. بررسی نظریه.....	۸۳
ه. نظریه سبب مؤخر در وجود.....	۸۴
اول. بیان نظریه.....	۸۴
دوم. بررسی نظریه.....	۸۵

و □ تعدد عوامل موجب خسارت در حقوق ایران، فقه امامیه

۸۵.....	و. نظریه سبب مؤخر در تأثیر.....
۸۵.....	اول. بیان نظریه.....
۸۶.....	دوم. بررسی نظریه.....
۸۶.....	ز. نظریه سبب نزدیک و بی واسطه.....
۸۶.....	اول. بیان نظریه.....
۸۸.....	دوم. بررسی نظریه.....
۸۸.....	ح. نظریه تشخیص میزان تأثیر هر یک از اسباب.....
۸۸.....	اول. بیان نظریه.....
۹۳.....	دوم. بررسی نظریه.....
۹۵.....	ط. نظریه سبب متحرک یا پویای نتیجه.....
۹۵.....	اول. بیان نظریه.....
۹۶.....	دوم. بررسی نظریه.....
۹۷.....	ی. نظریه سبب متعارف و اصلی.....
۹۷.....	اول. بیان نظریه.....
۹۸.....	دوم. بررسی این نظریه.....
۹۹.....	جمع‌بندی.....
۱۰۲.....	۳. مطالعه کوتاه تطبیقی.....
۱۰۶.....	یادداشت‌ها.....
۱۰۸.....	پی‌نوشت‌ها.....
۱۱۳.....	بخش سوم: تعدد عوامل نوع غیر واحد (اجتماع سبب و مباشر).....
۱۱۵.....	فصل پنجم: بیان قاعده.....
۱۱۵.....	۱. نظر مشهور.....
۱۱۶.....	۲. نظر غیر مشهور.....
۱۱۷.....	جمع‌بندی.....
۱۱۸.....	پی‌نوشت‌ها.....
۱۱۹.....	فصل ششم: فروض اجتماع سبب و مباشر.....
۱۱۹.....	۱. مباشر اقوی از سبب باشند.....
۱۲۱.....	۲. سبب اقوی از مباشر باشند.....
۱۲۱.....	۱-۲. بیان مسأله.....
۱۲۲.....	۲-۲. ملاک اقوانیت سبب.....
۱۲۲.....	۱-۲-۲. اراده مباشر مرعوب یا مقهور اراده سبب باشد.....
۱۲۳.....	۲-۲-۲. عمل سبب موجب تبدیل فعل بی‌خطر مباشر به فعل خطرناک شود.....

فهرست تفصیلی □ ز

۱۲۴.....	۲-۲. تطبیق ضابطه بر مصادیق.....
۱۲۴.....	۲-۳-۱. مصادیق مقهور یا مرعوب بودن اراده مباشر توسط سبب.....
۱۲۴.....	الف. اجبار.....
۱۲۵.....	ب. اضطرار.....
۱۲۵.....	اول. تعریف نفوی و اصطلاحی.....
۱۲۶.....	دوم. بررسی در فقه.....
۱۲۸.....	سوم. بررسی در حقوق ایران.....
۱۲۹.....	ج. اکراه.....
۱۲۹.....	اول. تعریف نفوی و اصطلاحی.....
۱۳۰.....	دوم. بیان حکم.....
۱۳۱.....	سوم. اکراه در قتل.....
۱۳۳.....	د. غرور.....
۱۳۳.....	اول. بیان حکم.....
۱۳۵.....	دوم. تضامن یا عدم تضامنی بودن مسئولیت در غرور.....
۱۳۸.....	ه. مباشر مجنون یا کودک.....
۱۳۸.....	و. مباشر حیوان یا عوامل طبیعی.....
۱۳۸.....	ز. جهل.....
۱۳۸.....	ح. مجوز قانونی.....
۱۴۰.....	۲-۳-۲. مصادیقی که سبب موجب تبدیل شدن عمل بی خطر مباشر به فعل خطرناک می شود.....
۱۴۱.....	۳. تساوی سبب و مباشر.....
۱۴۹.....	۴. مطالعه کوتاه تطبیقی.....
۱۵۱.....	جمع بندی.....
۱۵۴.....	یادداشت ها.....
۱۵۵.....	پی نوشت ها.....
۱۵۹.....	نتیجه گیری.....
۱۶۳.....	منابع.....
۱۶۳.....	منابع فارسی.....
۱۶۵.....	منابع عربی.....
۱۶۹.....	منابع انگلیسی.....
۱۷۱.....	نمایه اشخاص.....

«بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»

وَلَقَدْ ءَاتَيْنَا دَاوُودَ وَسُلَيْمَانَ عِلْمًا وَقَالَا الْحَمْدُ لِلَّهِ
الَّذِي فَضَّلَنَا عَلَى كَثِيرٍ مِّنْ عِبَادِهِ الْمُؤْمِنِينَ

(قرآن کریم، سوره مبارکه النمل، آیه تریفه ۱۵)

سخن ناشر

فلسفه وجودی دانشگاه امام صادق علیه السلام که از سوی ریاست دانشگاه به کرات مورد توجه قرار گرفته، تربیت نیروی انسانی ای متعهد، باتقوا و کارآمد در عرصه عمل و نظر است تا از این طریق دانشگاه بتواند نقش اساسی خود را در سطح راهبردی به انجام رساند.

از این حیث «تربیت» را می توان مقوله ای محوری یاد نمود که وظایف و کارویژه های دانشگاه، در چارچوب آن معنا می یابد؛ زیرا که «علم» بدون «تزکیه» بیش از آنکه ابزاری در مسیر تعالی و اصلاح امور جامعه باشد، عاملی مشکل ساز خواهد بود که سازمان و هویت جامعه را متأثر و دگرگون می سازد.

از سوی دیگر «سیاست ها» تابع اصول و مبادی علمی هستند و نمی توان منکر این تجربه تاریخی شد که استواری و کارآمدی سیاست ها در گرو انجام پژوهش های علمی و بهرمندی از نتایج آنهاست. از این منظر پیشگامان عرصه علم و پژوهش، راهبران اصلی جریان های فکری و اجرایی به حساب می آیند و نمی توان آینده درخشانی را بدون توانایی های علمی - پژوهشی رقم زد و سخن از «مرجعیت علمی» در واقع پاسخ گویی به این نیاز بنیادین است.

دانشگاه امام صادق علیه السلام در واقع یک الگوی عملی برای تحقق ایده دانشگاه اسلامی در شرایط جهان معاصر است. الگویی که بیش از ربع قرن تجربه دارد و هم اکنون ثمرات نیکوی این شجره طیبه در فضای ملی و بین المللی قابل مشاهده است. طبعاً آنچه حاصل آمده محصول نیت خالصانه و جهاد علمی مستمر مجموعه بنیانگذاران و دانش‌آموختگان این نهاد است که امید می‌رود در طلیعه دور جدید فعالیتش بتواند به توسعه و تقویت آنها در پرتو عنایات حضرت حق تعالی، اهتمام ورزد.

معاونت پژوهشی دانشگاه امام صادق علیه السلام با توجه به شرایط، امکانات و نیازمندی جامعه در مقطع کنونی با طرحی جامع نسبت به معرفی دستاوردهای پژوهشی دانشگاه، ارزیابی سازمانی - کارکردی آنها و بالاخره تحلیل شرایط آتی اقدام نموده که نتایج این پژوهش‌ها در قالب کتاب، گزارش، نشریات علمی و... تقدیم علاقه‌مندان می‌گردد. هدف از این اقدام - ضمن قدردانی از تلاش خالصانه تمام کسانی که با آرمان و اندیشه‌ای بزرگ و ادعایی اندک در این راه گام نهانند - درک کاستی‌ها و اصلاح آنها است تا از این طریق زمینه پرورش نسل جوان و علاقه‌مند به طی این طریق نیز فراهم گردد؛ هدفی بزرگ که در نهایت مرجعیت مکتب علمی امام صادق علیه السلام را در گستره بین‌المللی به همراه خواهد داشت. (ان شاء الله)

ولله الحمد

معاونت پژوهشی دانشگاه امام صادق علیه السلام

مقدمه

زندگی انسان‌ها و مسائل آن تنوع و پیچیدگی بسیار دارد و علوم انسانی به تحلیل و بررسی آن می‌پردازد؛ هر کدام از این علوم از دیدگاه خود انسان و رابطه او را با موجودات دیگر بررسی می‌کند از مباحث مهم زندگی اجتماعی بشر، موضوع حق و تکلیف است که علم حقوق (به معنای عام) متکفل مسائل آن است و با توجه به گستردگی حوزه‌های حق و تکلیف علم حقوق به شاخه‌های مختلفی متفرع می‌شود. در این بین مسئولیت مدنی یکی از مهم‌ترین مباحث حقوق خصوصی است که دادگاه‌ها نیز همه روزه با دعاوی متعددی در این رابطه رو به رو هستند که برای رسیدگی به آنها بایستی از قواعد و قوانین مرتبط با بحث مسئولیت مدنی استفاده نمایند.

در این مقدمه کوتاه برآنیم تا به صورت بسیار مختصر ضمن بیان مسئله و ضرورت آن، اصول و مبانی این پژوهش را تبیین نمائیم.

هنگامی که در مسئولیت مدنی عامل ورود خسارت متعدد باشد، مسئله پیچیدگی و اهمیت دو چندان پیدا می‌کند. این مسأله از مباحث دشوار مسئولیت مدنی محسوب می‌شود. چراکه ابتدا باید مسئول یا مسئولان حادثه از بین عاملان ایجاد خسارت متمایز گردد و در مرحله بعد میزان مسئولیت آنان تعیین شود و این امر مستلزم وجود ضوابط و معیارهایی است مشخص

تا از صدور احکام متعارض جلوگیری گردد لذا حقوق دانان معمولاً این موضوع را تحت عنوان تعدد اسباب و فقها به صورت پراکنده در کتب فقهی و بیشتر ذیل عنوان تراحم موجبات ضمان آن را بررسی کرده‌اند که به نظر نگارنده بهترین عنوان برای آن «تعدد عوامل موجب خسارت» است زیرا در اصطلاحات فقهی و حقوقی واژه «سبب» معنایی خاص دارد و به یکی از حالات تعدد عوامل اشاره دارد و بدین جهت عنوان «تعدد اسباب» نسبت به فرض بحث عنوانی است خاص و شامل تمام فروض نمی‌شود.

از آنجا که صور تعدد عوامل موجب خسارت مختلف و گوناگون بوده و هر کدام حکم خاصی دارند، لاجرم باید به تقسیم آنها پردازیم و برای آنها ضابطه تعیین نماییم؛ در این مجموعه سعی کرده ایم تا حالات تعدد عوامل را از هم تفکیک کرده و تقسیم‌بندی را با توجه به احکام مختلف انجام دهیم و برای آنها ضابطه تعیین کنیم و بعد از تعیین ضامن یا ضامنین، احکام آنها را با توجه به قوانین موجود (از جمله: قانون مدنی، قانون مسئولیت مدنی، قانون مجازات اسلامی) و همچنین با توجه به منابع فقهی، تعیین نماییم و نظرات مختلفی را که در باب میزان مسئولیت ایشان بیان شده، طرح و بررسی کنیم.

برای تعیین مسئولیت عاملان باید به نحوه دخالت آنان در ورود ضرر توجه نمود، بر این مبنا سه صورت کلی قابل فرض است:

- تمام عوامل به صورت مستقیم و بلاواسطه در ورود خسارت سهیم باشند.
 - تمام عوامل به صورت غیر مستقیم و مع‌الواسطه باعث ورود ضرر شده باشند.
 - بعضی عوامل مستقیم و بعضی مع‌الواسطه ضرر را به وجود آورده باشند.
- صورت اول را اصطلاحاً «اجتماع مباشرین» و حالت دوم را در اصطلاح «اجتماع اسباب» و فرض سوم را «اجتماع سبب و مباشر» می‌نامند.